

Van polarisatie naar verbinding

• april 29, 2025

Praktische toepassing van neurowetenschappelijke inzichten door Jan den Boer.

Polarisatie verdeelt onze samenleving en verlamt ons bestuur steeds meer. Rechts zet links weg als een elite van klimaatdrammers die de grenzen openzetten en vooral aandacht hebben voor identiteitspolitiek. Links ziet rechts vooral als een gevaarlijke vorm van populisme die onze democratie en belangrijkste normen en waarden aantast.

In de strijd tegen het populisme worden de ratio en de feiten als het 'goede' neergezet ten opzichte van het 'kwaad' van de emoties en de sentimenten. Eén van de vele voorbeelden is Frans Timmermans in de Banning lezing van 21 februari 2024: 'Democratische partijen moeten de discipline opbrengen steeds feiten leidend te laten zijn. Radicaal rechts wil alleen sentimenten bespelen en daarvoor moeten de problemen juist niet worden opgelost, maar groter gemaakt. Dat mogen we niet laten gebeuren.'

De polarisatie discussie is ook heel actueel in de lokale gemeentelijke politiek.

Op 17 november 2024 was ik bij een bijeenkomst van De Linker Wang, de landelijke religiewerkgroep van GroenLinks. De Amsterdamse wethouders Rutger Groot Wassink en Marjolein Moorman hielden een mooi en aansprekend verhaal over de kernwaarden van GroenLinks en de PvdA en de mogelijkheden tot samenwerking of een fusie. Beiden hielden een pleidooi voor verbinding en inclusiviteit. Toch is er ook een tegenstander: de populist. Rutger Groot Wassink stelde dat polarisatie soms ook nodig is, en dat als iemand een racist of populist is dat ook gezegd moet worden. Moorman had een mooi overzicht van doelgroepen die ze wil bereiken, maar de populist werd er niet bij genoemd.

Op zoek naar de kiezer werd geconcludeerd dat de massa van de arbeider niet meer bestaat. Wat nu? Als ik naar aantallen kijk van stemmers, is de nieuwe massa misschien wel de populist. Moet je die dan uitsluiten, en zoals in verschillende linkse media, wegzetten als een 'domrechts' of volgers van onderbuikgevoelens en emoties?

De strijd tussen ratio en emotie

Ik zie in mijn werk als gemeentelijk ambtenaar hoe we in allerlei praktische keuzes worstelen met polarisatie, terwijl we ons daar lang niet altijd van

bewust zijn. En dat brengt grote risico's met zich mee. In dit artikel zal ik laten zien dat keuzes zowel op het gebied van migratie, architectuur, klimaat, toeslagen en gas (Groningen) hierdoor min of meer bepaald worden, en dat we zo als gemeentelijke overheid onbedoeld bijdragen aan de polarisatie. Om dit te begrijpen en daarin anders te kunnen handelen, is het belangrijk om ons te verdiepen in actuele neurowetenschappelijke inzichten in ons bewustzijn in relatie tot polarisatie. Ik zie dat gemeentes hier wel steeds meer cursussen in organiseren, maar meestal niet de link naar de praktijk kunnen leggen. Dat zal ik in dit artikel doen.

De hedendaagse polarisatie gaat niet meer om een ideologische strijd tussen katholicisme en protestantisme, communisme en kapitalisme of links en rechts. De strijd gaat tussen de twee meest primaire menselijke kwaliteiten: ratio gebaseerd op de verlichting en de moderniteit en emotie die teruggrijpt op de traditie.

Een aantal belangrijke problemen in onze samenleving: klimaat, toeslagen, migratie en woningbouw vragen om een snelle en krachtige oplossing, maar de richting daarvan botst dusdanig dat veel geld, tijd en energie verloren gaat in beleid, discussie, onderzoek en commissies. Links wil de mensen overtuigen met feiten en cijfers, rechts speelt in op emoties van angst. Alarmerende cijfers over het klimaat leiden nog niet tot de benodigde transitie maar worden beantwoord met ontkenning of inspelen op de angst voor tekort. Wat in deze tegenstelling onvoldoende duidelijk wordt is dat het hier gaat om lastige dilemma's, waar geen eenvoudige antwoorden

mogelijk zijn. Is er een derde weg tussen de uitersten? Voordat ik die derde weg ga schetsen voor de hier genoemde complexe problemen, laat ik eerst zien hoe polarisatie er in de gebouwde omgeving uit kan zien, want de polarisatie is ook letterlijk om ons heen te zien.

Polarisatie in de architectuur

Om in de toekomstige woningbouw te voorzien is grootschalige nieuwbouw nodig. De strijd tussen moderniteit en traditie wordt hier letterlijk zichtbaar. De mislukkingen van wijken als de Bijlmermeer in Amsterdam en Overvecht in Utrecht, de zielloosheid van nieuwe steden zoals Lelystad en Zoetermeer en de door velen als saai ervaren Vinex wijken maken voorzichtig.

Wat voor veel betrokkenen onvoldoende duidelijk is, dat de polarisatie ook hier een grote rol speelt. Stel dat je de grootschalige nieuwbouw in de Rijnenburg polder van Utrecht vorm zou geven als een klassieke stad, met de historiserende kwaliteiten die we zo waarderen in onze oude stadscentra? Ontwikkelaars willen wel, veel woningzoekenden hebben hier veel geld voor over, maar er is een beeldbepalende groep deskundigen en adviseurs die bepaalt dat er vooral modern en functioneel gebouwd moet worden, hoewel dat wel aan het veranderen is.

Nederland staat vol met functionele gebouwen vanuit het dogma van het modernisme in de architectuur. Zie bijvoorbeeld deze nieuwe woning in Utrecht, een gaatjesplaat van beton, die in 2024 genomineerd werd voor de Rietveld architectuurprijs. De polarisatie bijzonder goed zichtbaar aan een monumentale gracht.

Hoe ontstaat dit? Het woord 'mooi' mocht tijdens mijn bouwkundestudie in de jaren 80 in Delft niet gebruikt worden. In mijn onderzoek kwam ik regelmatig tegen hoe prijsvragen en andere ontwerpvragestukken gemanipuleerd werden om aan het functionele dogma te voldoen.

Maar het modernisme is intussen ook een eindeloze herhaling van hetzelfde. Is hier een derde weg mogelijk tussen kaal functionalisme en traditionele kitsch?

De derde weg in ons bewustzijn

Om die derde weg te vinden moet ik je meenemen in hedendaags neurowetenschappelijk onderzoek.

Overheden zijn wanhopig op zoek naar verandermethoden om meer resultaatgericht te zijn. Nog een keer een reorganisatie gaat zelden nog helpen. Dus worden veranderkundigen ingevlogen, steeds meer vanuit de nieuwste inzichten in de neurowetenschappen. Die nieuwste inzichten

bieden fascinerende mogelijkheden, maar vragen niet alleen een korte cursus, maar vooral toepassing en oefening.

Ik zal hier mijn langjarige onderzoek op dit gebied heel kort samenvatten en vervolgens een schets geven van praktische toepassingen in de genoemde complexe dilemma's.

- in veel gevallen gaan we uit van primaire emoties, we zoeken gelijkgestemden en verdedigen onze groep met argumenten die we achteraf verzinnen
- deze argumenten vanuit het rationele denken worden sterk overschat, maar hebben maar een beperkte rol in ethiek en besluitvorming
- primaire emoties (zoals woede en haat) maskeren gevoelens, en verstoren daardoor ethiek en besluitvorming
- het gevoel (zoals empathie en begrip), wat een heel andere functie heeft dan de emotie, is het belangrijkste deel van ons bewustzijn en speelt een centrale rol in ethiek en besluitvorming
- de waarden van onze culturen zijn gebaseerd op deze gevoelens en die vragen veel oefening en training
- deze driedeling van het bewustzijn in denken, voelen en emotie is zowel vanuit dagelijks spraakgebruik als vanuit verschillende wetenschappelijke onderzoeken te verbinden met drie delen van ons lichaam:
 - emotie/buik <-> gevoel/hart <-> denken/hoofd
 - verandering kan plaatsvinden door je te verdiepen in nieuwe concepten en letterlijk in beweging te komen tussen verschillende standpunten

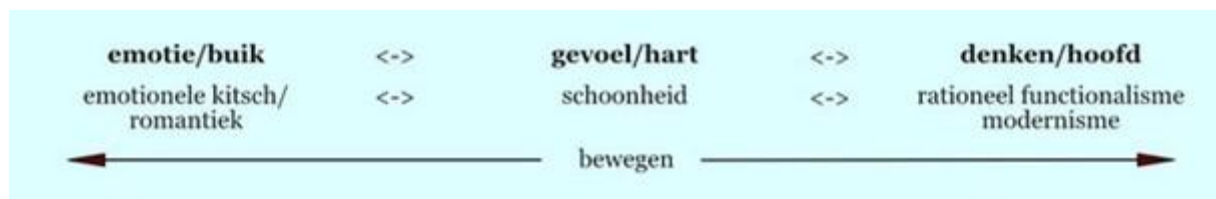
Dat in beweging komen is heel verhelderend. Ik deed een keer een dilemmaspel met een gemeenteraad waarin de raadsleden gevraagd werd eerst een eigen standpunt in te nemen, echt een positie in de ruimte in te nemen, en vervolgens echt te verplaatsen naar het standpunt van de tegenstander. Op deze manier werd veel duidelijker wat de standpunten zijn en wie er wel of niet in beweging kan komen.

Ook in projecten die ik als projectleider begeleid en de trainingen Projectmatig Creëren die ik geef maak ik op deze manier dilemma's zichtbaar en voelbaar, en onderzoeken we vervolgens hoe we tot een

gezamenlijk standpunt kunnen komen en dat vervolgens ook uitwerken in concrete afspraken en acties. De kracht van deze methode is dat het minder over goed of fout gaat, maar dat we juist tot een gezamenlijke keuze komen vanuit respect en begrip voor de kwaliteit van verschillende standpunten. Het blijkt dat het dan veel beter lukt om afspraken en acties ook gezamenlijk uit te voeren, omdat zo een gezamenlijk commitment ontstaat. Zo ontstaan meer werkplezier, meer vertrouwen, minder polarisatie, minder bureaucratie en lagere kosten. Hoe kunnen we dat praktisch toepassen in belangrijke dilemma's?

Het gevoel van schoonheid

De uitdaging voor de grootschalige nieuwbouw is om niet kritiekloos mee te gaan in de gebruikelijke tweedeling in de architectuur zoals hierboven geschetst. Er is een derde weg: het gevoel van schoonheid. Het past niet in onze rationele moderniteit en wordt dan ook maar beperkt onderwezen in de architectuuropleidingen. Een gevoel kun je niet beredeneren, kun je niet berekenen, een gevoel vereist vooral heel veel oefening en reflectie, zowel in de ontwerp praktijk als meer vanuit methoden zoals mindfulness. Dat geldt nu ook voor jou als lezer. Mijn uitnodiging is om nu zelf te gaan ervaren wat ik hierboven beschrijf over een gemeenteraad en mijn projecten en trainingen. Veel onderzoeken over leren en veranderen laten zien dat alleen lezen en denken onvoldoende is. Dit artikel kan alleen betekenis krijgen als je nu zelf opstaat, in beweging komt en je letterlijk verplaatst in de kwaliteiten van de verschillende standpunten hieronder.

Hoe kun je dit in praktijk toepassen? Het begint met een selectie van partijen die op deze manier samen willen werken. We besteden nu heel veel tijd in een lange reeks van beleidsvoorstellen, randvoorwaarden, contracten en aanbestedingen om zo te komen tot een selectie die meestal leidt tot sobere en functionele bouw. Alles gebaseerd op wantrouwen en creëren van schijnveiligheid.

Maar we kunnen ook gaan selecteren op partijen die vanaf de start gaan samenwerken om te komen tot inspiratie, schoonheid, werken vanuit vertrouwen en risico's durven nemen: co-making. Dat vraagt om creatief om te gaan met regels rond besluitvorming, aanbesteden en contracteren. De geschiedenis van de meest succesvolle én mooie steden en bouwwerken laten elke keer weer zien dat dit werkt.

Het gevoel van waarachtigheid: de klimaatdiscussie

Wat is de derde weg in de klimaatdiscussie? Klimaatdeskundigen proberen elke keer weer de waarheid van de feiten en cijfers aan te tonen. Maar rationele argumenten hebben maar weinig invloed en worden snel als dogmatisch ervaren. Er is een wereld van alternatieve feiten ontstaan, die inspelen op de primaire emoties en daardoor graag geloofd worden. Maar dat leidt al snel tot een emotioneel fundamentalisme.

Waarheid is niet genoeg, wat vervolgens nodig is in een gevoel van waarachtigheid, het gevoel dat de politicus, de ambtenaar of de deskundige te vertrouwen is, authentiek is, en vooral zelf ook het voorbeeld leeft wat hij vertelt. Een persoon die dilemma's durft te benoemen, die in een kort, scherp en helder democratisch proces keuzes durft te maken en het hele spectrum van het bewustzijn daarbij in kunt zetten: kennis van de argumenten, een goed ontwikkeld gevoel voor waarachtigheid en morele keuzes en de passie om mensen mee te nemen. De historie laat mooie voorbeelden zien, zoals Churchill bij het begin van de Tweede Wereldoorlog en Mandela toen hij uit de gevangenis kwam. In het interview met Femke Halsema in Binnenlands Bestuur van 20 december 2024 zag ik een aantal elementen hiervan op een mooie manier terugkomen. Jammer dat ze dit ziet als 'apolitiek', dat zegt veel over de verwording van de politiek.

Je kunt nu vier jaar politicologie studeren zonder een gevoel voor waarachtigheid ontwikkelen. Dat zijn gevaarlijke politici. Nu we onze kennis steeds meer vanuit internet en AI krijgen, is er de kans om de vrijgekomen tijd te gaan besteden aan de ontwikkeling van deze gevoelens van waarachtigheid in onze opleidingen, instituten en bedrijven.

Opnieuw: stel je een project voor waarin jij nu als ambtenaar of politicus verantwoordelijk bent, maak de verschillende standpunten duidelijk,

allereerst zelf oefenen in het verplaatsen in de verschillende standpunten en onderzoek vervolgens hoe je dit in een projectgroep of politieke bijeenkomst kunt toepassen.

Het gevoel van rechtvaardigheid: de toeslagenaffaire

Je kunt ook vier jaar rechten studeren zonder het gevoel van rechtvaardigheid ontwikkeld te hebben. Dat is een van de verklaringen dat tot en met de Raad van State iedereen meewerkte aan de toeslagenaffaire. Opnieuw: sta op en kom in beweging over onderstaande standpunten:

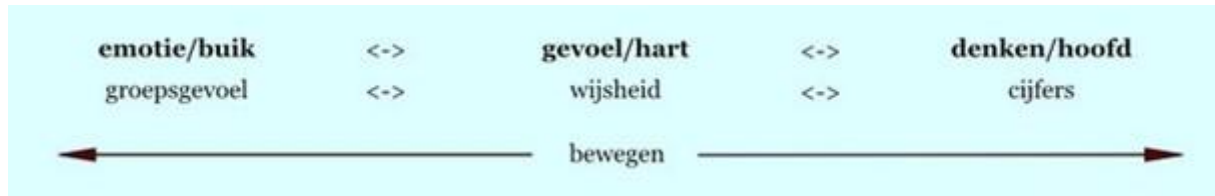
Het gevoel van eerlijkheid: het gasdrama in Groningen

Economie gaat ook over een gevoel van eerlijkheid. Of iemand recht heeft op herstel van een beschadigde woning in Groningen kun je niet alleen op basis van cijfers en emoties afwegen, dan verdwijnt alle geld, tijd en energie weer in een bureaucratisch systeem. Opnieuw: sta op en kom in beweging over onderstaande standpunten:

Het gevoel van wijsheid: het migratievraagstuk

Sociale wetenschappen of filosofie gaan ook over een gevoel voor wijsheid. Hoeveel asielzoekers in een dorpsgemeenschap passen kun je niet bepalen door een cijfermatige afweging of door te luisteren naar de mensen met de heftigste emoties. Opnieuw: sta op en kom in beweging over onderstaande standpunten:

Vraag: in welke situatie kun jij dit nu toepassen?

Verbindende verhalen

Iedereen heeft behoefte aan een verbindend verhaal. De neiging is om een groep te vormen vanuit je 'waarheid' vanuit primaire rationele argumenten of emoties. Dat leidt tot polarisatie en strijd. De uitdaging is om morele gevoelens te ontwikkelen en te oefenen en deze te verbinden met de kwaliteiten van helder denken en meeslepende passie. Benoem zo eerlijk de lastige dilemma's en durf zo scherpe keuzes te maken.

Wat nodig is, is het ontwikkelen van de gevoelens van schoonheid, waarachtigheid, wijsheid, rechtvaardigheid en eerlijkheid. Het ontwikkelen van een waarden gedreven politiek zoals ter discussie stond bij de bijeenkomst van De Linker Wang op 17 november 2024. Met een inclusiviteit die voor iedereen geldt.

Ik zie in mijn 35 jaar werk als gemeentelijk ambtenaar en trainer Projectmatig Creëren dat dit mogelijk is, dat het werkt en dat het mooie, rijke en verbindende resultaten geeft. Wie doet er mee?

Jan den Boer studeerde bouwkunde en filosofie en werkt sinds 1989 bij diverse gemeenten als projectleider, leidinggevende en bestuursadviseur. Hij is publicist en trainer Projectmatig Creëren en Polarisation. Dit artikel is

gebaseerd op een aantal eerder gepubliceerde wetenschappelijke artikelen op zijn verschillende vakgebieden. Hij werkte mee aan het historiserende centrum van Vleuterweide in Leidsche Rijn en succesvolle co-makingprojecten in de gemeente Utrecht. De wetenschappelijke onderbouwing en vermelding van bronnen is onder meer te vinden in zijn artikel *Ratio, emotie en gevoel*, De psycholoog, november 2021: <https://top-project.nl/wp-content/uploads/2025/01/De-Psycholoog-november-2021-Ratio-emotie-en-gevoel.pdf>. Belangrijke bronnen zijn Antonio Damasio, Lisa Feldman Barrett en Jonathan Haidt. Voorbeelden van zijn projecten waarin deze methode succesvol toegepast wordt kun je lezen in zijn artikel *Met het dilemma kwadrant de besluitvorming versnellen*, ROMagazine, februari 2022: <https://top-project.nl/wp-content/uploads/2022/01/ROM-Dilemma-kwadrant-artikel-februari-2022.pdf> Meer informatie: [Www.top-project.nl](http://www.top-project.nl)